

Hodnocení didaktické vybavenosti učebnic občanské výchovy

Zuzana VYŠKOVSKÁ

The Evaluation of Didactic Quality the Textbooks of Civics

Abstract: This paper deals with the evaluation of didactic quality the textbooks of civics for primary schools and Gymnasiums. Author evaluated two series of textbooks – textbooks from Nakladatelství Fraus and Nová škola.

Key Words: Didactic quality the textbooks, Textbooks of civics, Text difficulty

Učebnice patří k důležitým školním dokumentům i pomůckám, proto vždy byly a budou předmětem zájmu pedagogické teorie a praxe. V zahraničí je tomuto výzkumu věnována značná pozornost. Přední světovou organizací zabývající se výzkumem je IARTEM – International Association for Research of Textbooks and Educational Media (Mezinárodní asociace pro výzkum učebnic a edukačních médií). Také Česká republika má z tohoto pohledu dlouholetou tradici, ovšem výzkum různě kolísal. Je pozitivní, že v posledních letech lze zaznamenávat opět nárůst zájmu o výzkum učebnic. Je škoda, že se doposud v českém prostředí nenašla žádná organizace či instituce, která by se přímo výzkumem učebnic zabývala. I přes tyto nepříznivé podmínky je potěšující, že se u nás vyskytují odborníci, kteří se daným tématem

zabývají. Pozornost této problematice věnuje především J. Průcha, Z. Beneš a M. Pluskal. Je potřeba si uvědomit, že ve výzkumu učebnic je stále mnoho témat, které čekají na podrobné zkoumání, proto je nezbytné se touto oblastí dále zabývat. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla věnovat pozornost výzkumu učebnic občanské výchovy, který byl realizován prostřednictvím mé diplomové práce (Vyškovská, 2013).

V tomto odborném příspěvku se věnuji hodnocení didaktické vybavenosti učebnic občanské výchovy u řad, které v současnosti vlastní schvalovací doložku Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Didaktická vybavenost učebnic úzce souvisí s hodnocením obtížnosti textu, z tohoto důvodu je tento aspekt zařazen do výzkumu. Mou analýzou prošly dvě řady učebnic občanské výchovy nakladatelství Fraus a Nová škola na základě ověřených metod našeho předního představitele na tuto problematiku J. Průchy.

J. Průcha hodnotí didaktickou vybavenost učebnic prostřednictvím analýzy strukturních komponentů. Celkově rozlišuje 36 komponentů, ty jsou rozčleněny do tří skupin dle příslušné didaktické funkce (aparát prezentace učiva, aparát řízení učiva, aparát orientace), a do dvou podskupin podle způsobu vyjádření verbálních a obrazových komponentů (Sikorová, 2007, s. 17–18). Výskyt jednotlivých komponentů se zaznamenává do archů, na jejichž základě se vypočítá několik koeficientů. Jedná se o dílčí koeficienty didaktické vybavenosti učebnice, mezi něž patří koeficient využití aparátu prezentace učiva (EI), koeficient využití aparátu řízení učení (EII), koeficient využití aparátu orientačního (EIII), koeficient využití verbálních komponentů (Ev), koeficient využití obrazových komponentů (Eo). Dále se určuje celkový koeficient didaktické vybavenosti učebnice (E) na základě výpočtu dílčích koeficientů (Průcha, 1998, s. 95). Všechny koeficienty mají hodnotu 0–100 %. Obecně platí, že čím vyšší je hodnota (E), tím je její didaktická vybavenost vyšší. Maximální hodnota ($E=100\%$) tedy představuje ideální hodnotu didaktické vybavenosti učebnice. Nedílnou součástí didaktické analýzy učebnic je interpretace hodnot uvedených koeficientů, na jejímž základě lze pak nedostatečné prvky učebnic korigovat (Jůvová, 2006, s. 99).

Pro stanovení obtížnosti textu českých učebnic se často užívá vzorec nazývaný míra T, dle autorů Nestlerové, Průchy a Pluskala. Míra

zjišťuje dva základní parametry, obtížnost syntaktickou (Ts) a sémantickou (Tp). Syntaktický faktor (Ts) zahrnuje průměrnou délku vět a syntaktickou složitost vět, oproti tomu faktor sémantický (Tp) určuje výskyt běžných, odborných, faktografických, numerických a opakováných pojmů, přičemž výskytem odborných a faktografických pojmů můžeme stanovit hodnotu hustoty odborné informace (Sikorová, 2007, s. 53). Míra obtížnosti (T) byla již mnohokrát aplikována při výzkumech českých a slovenských učebnic, díky tomu vznikla rozsáhlá databáze údajů a norma obtížnosti textu učebnic, tato norma napomáhá k určení vhodné učebnice pro daný ročník základní školy. Míra (T) také napomáhá určit, jaká je příčina neúměrně vysoké obtížnosti některých učebnic. Podle dosavadních studií jsou učebnice přetíženy zejména v sémantickém faktoru (Tp), zřídka v syntaktickém faktoru (Ts) (Průcha, 2006, s. 15). Znamená to tedy, že učebnice jsou spíše zahlceny množstvím a komplikovaností pojmů, než samotnou délkou či složitostí vět. Celková obtížnost textu se stanovuje na základě součtu syntaktické (Ts) a sémantické obtížnosti (Tp). Výsledná míra obtížnosti (T) může dosáhnout hodnoty od 1 do 100 bodů, přičemž 100 bodů charakterizuje maximální obtížnost. Hodnoty pro výpočet celkové obtížnosti textu získáme výběrem pěti vzorků textu z učebnice o rozsahu 200 slov. Mělo by se jednat o souvislý text bez nadpisů a poznámek na spodním okraji listu nebo okraji strany. Za slovo považujeme jednotlivé zkratky, čísla, ustálené značky apod. V závěru pak stanovujeme celkový počet slov, značící se ΣN (Sikorová, 2007, s. 54–55).

Na základě této metody byla provedena analýza zkoumaných řad učebnic obou nakladatelství. Výzkum byl realizován prostřednictvím diplomové práce pod stejnojmenným názvem tohoto příspěvku (Vyškovská, 2013). Při samotné analýze strukturních prvků učebnic občanské výchovy nakladatelství Fraus byly naměřeny údaje v *tabulce 1*:

Z tabulky je patrné, že optimální (100%) didaktickou vybavenost učebnice dosáhly koeficienty orientačního aparátu (EIII) a dále pak koeficienty využívající obrazových komponentů (Eo). Koeficient aparátu prezentace učiva (EI) je získaná hodnota 78,57 %, jež je u všech ročníků stejná, jelikož všechny učebnice obsahovaly stejné komponenty kromě dvou, které se v učebnicích prakticky nevyskytovaly. Jedná se

o komponenty obsahující shrnutí učiva k celému a předchozímu ročníku. Následující hodnota aparátu řídicího učení (EII) je již více rozličná, přičemž nejnižší hodnota 77,77 % byla naměřena u učebnice 6. a 7. ročníku. Celkový koeficient didaktické vybavenosti učebnice (E) s jednotlivými ročníky postupně stoupal. Totéž můžeme zmínit o postupu verbálních komponentů (Ev), kde byla naměřena nejvyšší hodnota 77,77 % u učebnic 8. a 9. ročníku. U hodnocení celkového koeficientu vybavenosti učebnice si z výše uvedené tabulky můžeme povšimnout, že nejnižší hodnoty (80,55 %) byly naměřeny u učebnic 6. a 7. ročníku, naopak nejvyšší hodnoty (83,33 %) byly stanoveny u učebnic 8. a 9. ročníku.

Tabulka. 1

Fraus	Koeficient aparátu prezentace učiva (EI)	Koeficient aparátu řídicího učení (EII)	Koeficient aparátu orientačního (EIII)	Koeficient využití obrazových komponentů (Eo)	Koeficient využití verbálních komponentů (Ev)	Celkový koeficient didaktické vybavenosti (E)
6. ročník	78,57	77,77	100	100	74,07	80,55
7. ročník	78,57	77,77	100	100	74,07	80,55
8. ročník	78,57	83,33	100	100	77,77	83,33
9. ročník	78,57	83,33	100	100	77,77	83,33

Hodnoty jsou uvedeny v procentech

Hodnoty koeficientů didaktické vybavenosti učebnic občanské výchovy pro 6.–9. ročník nakladatelství Fraus

Při hodnocení aparátu prezentace učiva byly u všech učebnic daného nakladatelství naměřeny stejné hodnoty. Každý ročník obsahuje výkladový text, který je doplněn velkým množstvím ilustrací, fotografií,

kreseb, kartogramů, map a dalších obrazových komponentů. Učebnice je doprovázena zpřehledněným textem ve formě tabulek a schémat. Přímo součástí sice není slovníček pojmů, cizích slov, avšak méně známé pojmy jsou vysvětleny v marginálii učebnice. Text učebnice je zpřehledněn poznámkami, vysvětlivkami, ale také statistickými tabulkami a citacemi z různých pramenů. Tyto faktory dělají text přehlednější a poutavější, jelikož se nejedná o plochy souvislého textu. Jediné dvě komponenty, shrnutí učiva k celému a předchozímu ročníku, nejsou v učebnici žádného ročníku zahrnuty. Shrnutí je zakomponováno k jednotlivým tématům či kapitolám, většinou je rozvrženo do několika málo vět. Na obsahu učebnic je sympatická spojitost vyučovacího předmětu občanské výchovy s dalšími vyučovacími předměty, například téma rodiny je v učebnici pro 6. ročník propojeno s českým jazykem básní *J. Seiferta – První dopis mamince*, dále téma homosexuality v učebnici pro 8. ročník je integrováno s předmětem hudební výchovy prostřednictvím písně *Lucie Bílé – Láska je láska*. Úzký vztah je také přirozeně projevován mezi předměty občanské výchovy a dějepisu, na který je možno poukázat v učebnici pro 6. ročník se samostatnou kapitolou pod názvem *Z historie*.

Aparát řídící učení vykazuje největší proměnlivost hodnot. Na začátku každé učebnice se vyskytuje předmluva, úvod do předmětu občanské výchovy. Součástí předmluvy jsou otázky a citáty, které podněcují žáky před samotným učivem daného ročníku. Stimulující podněty jsou obsaženy v průběhu jednotlivých lekcí, témat. Na prvních stránkách se také žáci dovědí, jak se s učebnicí pracuje a co znamenají jednotlivé symboly užívané v učebnicích. Otázky a úkoly se vyskytují nejen na konci témat, ale také v průběhu textu. Ovšem žádná učebnice nezahrnuje otázky a úkoly k opakování celého ročníku. Současně v rámci analýzy nebylo nalezeno přímé vyjádření cílů učení pro žáky. V oblasti marginálií se především na prvních stránkách vyskytují náznaky otázek a úkolů k opakování předešlého ročníku, avšak samostatná stránka, která by obsahovala opakování předešlého ročníku, se v učebnicích nevyskytuje. Součástí učebnic jsou také testy a další způsoby, které napomáhají žákovi k vlastnímu sebehodnocení výsledků učebnic. Problémem však je, že ve většině případů chybí ke cvičením výsledky, správné

řešení, kterým by si žáci mohli své znalosti prověřit. Výsledky jednotlivých úkolů se vyskytují pouze u některých cvičení učebnic 8. a 9. třídy. Patrný je také velký výskyt námětů a úloh vybízejících žáky k mimoškolním činnostem a k úkolům komplexnější povahy (pozorování, návody k pokusům aj.). Jedná se především o témata, která se žáků bezprostředně dotýkají. Učebnice také obsahují velké množství učebních úloh, které ověřují, zdali žák zvládl stanovený cíl výuky. Podle taxonomie učebních úloh D. Tollingerové se v učebnicích vyskytují všechny typy tříd. Zahrnují úlohy vyžadující reprodukci poznatků, vyžadující jednoduché myšlenkové operace, složité myšlenkové operace a sdělení poznatků formou tvoření přehledů, obsahů, pojednání, zpráv, referátů apod. Ovšem největší zastoupení u všech ročníků mají učební úlohy zahrnující tvořivé myšlení. Vyskytují se v hojném počtu od 6.–9. ročníku. Vyžadují po žákovi především svůj vlastní názor či hodnocení daných situací. Příjemným zpestřením textu učebnic jsou také barvy, tučnost či kurzíva vymezující určité části verbálního textu. Součástí textu jsou také různé odkazy na další zdroje doporučené literatury.

Aparát orientační je ve všech analyzovaných učebnicích na výborné úrovni (EIII 100 %), všechny zahrnují přehledný obsah, členění na tematické bloky (kapitoly) a rejstřík. Každá stránka učebnice je vybavena margináliemi, které zahrnují různé doprovodné otázky, zajímavosti, citáty, doplňující obrázky či vysvětlení náročnějších pojmů. Často jsou také v margináliích poznatky a pojmy, s nimiž se žák v průběhu života setkává.

Rozdílné hodnoty byly naměřeny u učebnic občanské výchovy nakladatelství Nová škola, přičemž získané hodnoty jsou znázorněny v *tabulce 2*.

Hodnoty koeficientů didaktické vybavenosti učebnic občanské výchovy pro 6.–9. ročník nakladatelství Nová škola

Koeficienty aparátu prezentace učiva (EI) všech ročníků občanské výchovy vypovídají stejnou hodnotu 78,57 %. Učebnice všech ročníků měly shodný obsah verbálních i obrazových komponent. Následující koeficient aparátu řídicího učení (EII) má již více rozlišné faktory. Nejnižší hodnota (83,33 %) byla naměřena u 7. ročníku, oproti tomu

nejvyšší hodnotu koeficientu *EII* vyznačuje učebnice pro 9. ročník. Maximální hodnota 100 % byla dosažena u všech analyzovaných učebnic, koeficientem hodnotící orientační aparát (*EIII*). U obrazových komponent (*Eo*) byly naměřeny dvě hodnoty, vyšší hodnoty (100 %) u 6. a 9. ročníku, ty nižší (88,88 %) u 7. a 8. ročníku. Důvodem byla chybějící komponenta užití zadní strany obálky pro schémata, tabulky. Koeficient vyznačující výskyt verbálních komponentů (*Ev*) je u 6. a 7. ročníku shodný (81,48 %), nicméně vyšší hodnoty (85,18 %) byly naměřeny u 8. a 9. ročníku. Při závěrečných hodnotách vyznačujících celkový koeficient didaktické vybavenosti učebnic (*E*) si můžeme povšimnout, že nejnižší hodnota (83,33%) byla vyhodnocena u učebnice pro 7. ročník. O 5,55 % byl naměřen nejvyšší koeficient celkové didaktické vybavenosti u učebnice určené pro 9. ročník.

Tabulka 2

Nová škola	Koeficient aparátu prezentace učiva (<i>EI</i>)	Koeficient aparátu řídicího učení (<i>EII</i>)	Koeficient aparátu orientačního (<i>EIII</i>)	Koeficient využití obrazových komponentů (<i>Eo</i>)	Koeficient využití verbálních komponentů (<i>Ev</i>)	Celkový koeficient didaktické vybavenosti (<i>E</i>)
6. ročník	78,57	88,88	100	100	81,48	86,11
7. ročník	78,57	83,33	100	88,88	81,48	83,33
8. ročník	78,57	88,88	100	88,88	85,18	86,11
9. ročník	78,57	94,44	100	100	85,18	88,88

Hodnoty jsou uvedeny v procentech

Při hodnocení prezentace učiva se u všech analyzovaných učebnic vyskytovala přítomnost stejných komponent. Obrazové komponenty

byly zastoupeny všechny, ovšem u verbálních komponent můžeme zaznamenat rozdíl. Zde se nevyskytovalo shrnutí učiva jak k celému ročníku, tak i k předešlému ročníku, nebyly zde zaznamenány slovníčky s pojmy a cizími slovy, avšak v dolní části stran se vyskytují německé a anglické překlady klíčových pojmů daného tématu. Učebnice obsahují dostatečné množství výkladových, zpráhledněných a doplňujících textů, poznámek, vysvětlivek, podtextů a shrnutí učiva k jednotlivým kapitolám či tématům. Texty jsou doplněny různými citacemi pramenů, například v učebnici pro 7. ročník je téma Vlastenectví obohaceno úryvkem *Karla Čapka: Hovory s T. G. Masarykem*, nebo v učebnici pro 9. ročník je téma Náboženství spojeno s úryvky z *Bible*, *Koránu*, částí filosofických textů *Dušana Zbavitele – Hinduismus a jeho cesty dokonalosti* či *Donalda S. Lopeze Jr – Průvodce dějinami buddhismu a jeho učením*. Součástí kapitol je také shrnutí, které sice není vyznačeno symbolem, jako tomu bylo u předešlého nakladatelství, nýbrž modrým rámečkem na konci kapitoly. Učebnice také obsahují dostatečné množství uměleckých a naukových ilustrací, fotografií, map či plánek. Jejich použití nedělá text v učebnicích nepřehledný, nýbrž vhodně doplňuje a znázorňuje daná témata. Tyto faktory tak dělají učivo poutavější. Pro lepší prezentaci učiva také užívají odlišné barvy písma.

Hodnoty aparátu řídicího učení jsou nejvíce proměnlivé. Součástí každé učebnice je předmluva informující žáky a učitele o důležitosti a obsahu daných témat. Předmluva však neobsahuje otázky nebo podněty, jež by vedly k zamyšlení před celkovým učivem ročníku, ovšem v průběhu jednotlivých témat se stimulační podněty v podobě otázek, podnětů k zamyšlení vyskytují. V úvodu učebnic se žáci a učitelé dovědí, jaké symboly jsou v učebnici užity a co znamenají. V učebnicích se vyskytují také otázky a úkoly, kterými lze ověřit znalosti žáků jak v průběhu lekci, tak při celkovém opakování celého ročníku. Součástí učebnic určených pro 8. a 9. ročník je opakování k předchozímu ročníku. Učebnice pro 8. ročník dokonce obsahuje nejen opakování učiva 7. ročníku, ale také opakování učiva pro 6. ročník. Zároveň také učebnice podněcuje ke komplexnějším úkolům, jako je například pozorování nebo podněty k referátům apod. Současně se také v učebnicích vyskytují náměty, které mohou sloužit pro využití mimoškolních činností, a také explicitní

vyjádření cílů učení pro žáky. Cíle jsou vyjádřeny v zadních stranách učebnice spolu s klíčovými kompetencemi, kterých by žák měl po ukončení ročníku dosáhnout. Součástí učebnic jsou testy, které napomáhají k vlastnímu sebehodnocení úrovně získaných vědomostí žáků. Na konci učebnice se vždy vyskytují výsledky všech úkolů a cvičení. Učebnice také poukazují na využití dalších zdrojů informací (bibliografie, doporučená literatura). Na základě hodnocení učebních úloh dle taxonomie D. Toolingerové, se vyskytují všechny typy učebních úloh. Stejně jako u předešlého nakladatelství se zde nejvíce vyskytují úlohy podporující tvořivé myšlení žáka, ovšem z jiného úhlu pohledu. Učebnice nakladatelství Fraus obsahují především úlohy vyžadující aplikaci poznatků v praxi, které v daném věku mohou více využít, kdežto analyzované učebnice nakladatelství Nová škola obsahují učební úlohy zahrnující aplikaci poznatků, které jsou využitelné pro látku daného učiva. Samotný text učebnic je obohacen různými barvami, tučností a kurzívou, které ho dělají zajímavým a přehlednějším. Učebnice pro 6. a 9. ročník také využívá zadní strany pro tabulky, které slouží k záznamu žáků o použití učebnice. Tento faktor však nebyl využit u učebnic 7. a 8. tříd. Za zmínku také stojí vyznačené pasáže mezipředmětových vztahů, které jsou hojně užívány v průběhu jednotlivých témat. Mezipředmětové vazby jsou často propojeny s předměty dějepisu, zeměpisu, přírodopisu, českého jazyka, hudební výchovy, výtvarné výchovy, anglického jazyka, matematiky atd.

Aparát orientační byl u všech analyzovaných učebnic občanské výchovy nakladatelství Nová škola na optimální úrovni (100 %). Všechny učebnice zahrnují obsah, členění na tematické bloky (kapitoly), marginálie a rejstřík.

Získané hodnoty daných koeficientů didaktické vybavenosti učebnic obou nakladatelství byly zprůměrovány a následně srovnány (*tabulka 3*).

Průměrné hodnoty koeficientů didaktické vybavenosti sledovaných učebnic

Prvním hodnoceným koeficientem je aparát prezentace učiva (EI). Z tabulky si můžeme povšimnout, že u obou nakladatelství byla naměřena stejná hodnota (78,57 %). Obě řady učebnic obsahovaly

z koeficientu EI stejné verbální a obrazové komponenty, všude se vyskytovaly stejné komponenty, ale také stejné postrádaly. U učebnic občanské výchovy nakladatelství Fraus a Nová škola se nevyskytovalo shrnutí k celému ročníku ani k předchozímu ročníku stejně jako slovníčky pojmů či cizích slov. U dalších koeficientů aparátu řídicího učení (EII) byly zaznamenány mírné rozdíly. Nakladatelství Nová škola dosáhlo vyšší hodnoty tohoto koeficientu především díky většímu výskytu verbálních komponent, které vyjadřují cíle učení žáků, opakování k předchozímu a celému ročníku, ovšem u nakladatelství Fraus byly obrazové komponenty aparátu EII zaznamenány jako 100%, oproti druhému nakladatelství, které u 7. a 8. ročníku nevyužilo přední nebo zadní stranu obálky pro různá schémata, tabulky. Aparát orientační (EIII) byl u všech učebnic občanské výchovy obou nakladatelství hodnocen maximální hodnotou (100 %), jelikož se v nich vyskytovaly všechny verbální komponenty. Jednalo se především o výskyt obsahu učebnice, členění učebnice na tematické bloky, kapitoly, marginálie a rejstřík.

Tabulka 3

Nakladatelství	Koeficient aparátu prezentace učiva (EI)	Koeficient aparátu řídicího učení (EII)	Koeficient aparátu orientačního (EIII)	Koeficient využití obrazových komponentů (Eo)	Koeficient využití verbálních komponentů (Ev)	Celkový koeficient didaktické vybavenosti (E)
Fraus	78,57	84,71	100	100	78,70	84,02
Nová škola	78,57	88,88	100	94,44	83,33	86,10

Hodnoty jsou uvedeny v procentech

Koeficient, jenž hodnotí využití obrazových komponent (Eo), má vyšší procentuální zastoupení u učebnicové řady nakladatelství Fraus (100 %), u řady učebnic nakladatelství Nová škola zde hodnota Eo mírně poklesla, a to o 5,56 %. Vyšší hodnoty stanovující zastoupení

verbálních komponentů (Ev) se vyskytují u analyzovaných učebnic nakladatelství Nová škola (83,33 %), menší procentuální zastoupení zde má nakladatelství Fraus s hodnotou 78,70 %.

Co se týče celkového koeficientu didaktické vybavenosti učebnic (E), vyšší hodnota byla naměřena u nakladatelství Nová škola (86,10 %). O 2,08 % nižší hodnota didaktické vybavenosti učebnic občanské výchovy byla naměřena u nakladatelství Fraus. I přes stanovené hodnoty nelze určit, že by jednotlivé řady učebnic byly krajně nevhodné. Obě nakladatelství vytvořila učebnice z pohledu didaktické vybavenosti učebnic na velmi dobré úrovni, a poskytnou tak vhodný pracovní materiál pro výuku občanské výchovy.

Při srovnání jednotlivých komponentů aparátu prezentace učiva si můžeme povšimnout, že výskyt jednotlivých prvků učebnic obou nakladatelství je shodný. Všechny zkoumané učebnice zahrnují výkladový text, text zpřehledněný, shrnutí učiva k jednotlivým tématům či kapitolám, poznámky a podtexty s vyobrazením. Avšak žádný z uvedených dílů neobsahuje shrnutí učiva k předchozím ročníkům a slovníčky pojmů (cizích slov). Učebnice dělají poutavé také obrazové komponenty, které byly maximálně využity u všech analyzovaných učebnic. Zejména u učebnic nakladatelství Fraus je patrný důraz na složku obrazovou.

Při analýze aparátu řízení učiva byly mezi zkoumanými učebnicemi zjištěny největší rozdíly. Všechny učebnice obsahují předmluvu, návod k práci s učebnicí, podněty k zamyšlení před i v průběhu témat, otázky a úkoly, návody k pokusům či laboratorním pracím, prostředky směřující k hodnocení výsledků učení žáka a různé zdroje informací (doporučené literatury). Rozdíly však byly nalezeny v několika dalších oblastech, například učebnice občanské výchovy nakladatelství Fraus obsahují v samém úvodu podněty k zamyšlení před celkovým učivem ročníku, oproti tomu analyzované učebnice nakladatelství Nová škola neobsahují žádné otázky, které by mohly vzbuzovat zájem o učivo daného předmětu, což možná můžeme chápat jako nedostatek. Dalším faktorem, který učebnice téměř neobsahují, je opakování učiva předchozího ročníku. U zkoumaných učebnic nakladatelství Fraus můžeme nalézt faktor opakování učiva předešlého ročníku pouze příležitostně,

oproti tomu v učebnicích občanské výchovy nakladatelství Nová škola je tento typ opakování zařazen pouze u 8. a 9. ročníku. Z nezjištěných důvodů obsahují učebnice 8. ročníku nejen opakování pro 7., ale také pro 6. ročník, přičemž učebnice určená pro 9. ročník obsahuje opakování předešlého ročníku. Při porovnávání faktorů si také můžeme povšimnout, že dalším rozdílným koeficientem je explicitní vyjádření cílů učení pro žáky. Nakladatelství Nová škola obsahuje v závěru učebnice nejen zmíněné cíle učení pro žáky, ale také návrhy projektů, které lze s žáky během hodin občanské výchovy využít. U zkoumaných učebnic nakladatelství Fraus nebyl tento koeficient zaznamenán. Faktor, který stanovuje výsledky úkolů a cvičení, se v některých učebnicích nakladatelství Fraus nevyskytoval téměř vůbec. U malé části cvičení můžeme nalézt několik výsledků cvičení, které jsou umístěny v oblasti marginálií, i když tento jev je spíše výjimečný. Oproti tomu analyzované učebnice nakladatelství Nová škola mají veškeré výsledky úloh a cvičení umístěné na zadních stranách učebnice, strany s výsledky jsou otočeny o 180°, oproti běžným stranám učebnice. Ostatní obrazové komponenty jsou téměř všechny zastoupeny. Výjimku tvoří faktor značící využití přední nebo zadní strany obálky pro schémata či tabulky, který není obsažen u zkoumaných učebnic 7. a 8. ročníku nakladatelství Nová škola. Ostatní obrazové komponenty byly plně využity u všech zkoumaných dílů obou nakladatelství. Jedná se především o výskyt grafických symbolů, užití zvláštních barev pro určité části verbálního textu a užití zvláštního písma (tučného, kurzívy) pro určité části verbálního textu.

Hodnoty orientačního aparátu verbálních komponent se u všech zkoumaných učebnic vyskytují se 100% využitím. Všechny učebnice vlastní obsah, členění učiva na tematické bloky, dále marginálie a rejstříky, které napomáhají lepší orientaci v učebnicích.

Analýza komplexní míry textu byla prováděna pomocí zmíněné metody J. Průchy a M. Pluskala. Z každé zkoumané učebnice bylo vybráno pět vzorků o minimálním rozsahu 200 slov. Na základě naměřených údajů byly provedeny výpočty, kterými se následně vymezily hodnoty jednotlivých koeficientů. U analyzovaných učebnic občanské výchovy nakladatelství Fraus byly naměřeny hodnoty uvedené v *tabulce 4*.

Tabulka 4

Fraus	Průměrná délka vět (V)	Průměrná délka větných úseků (U)	Syntaktická obtížnost (Ts)	Sémantická obtížnost (Tp)	Proporce nesoucích informací v celkovém počtu slov (i)	Proporce nesoucích informací v celkovém počtu pojmů (h)	Celková obtížnost textu (T)
6. ročník	12,92	6,93	8,95	14,08	10,63	32,73	23,03
7. ročník	15,58	7,45	11,60	12,40	6,51	21,38	23,00
8. ročník	16,25	8,12	11,89	12,80	4,71	14,62	24,69
9. ročník	14,34	8,11	11,62	13,53	5,44	16,42	25,15

Hodnoty jsou uvedeny v procentech

Hodnoty koeficientů obtížnosti textu učebnic občanské výchovy pro 6.–9. ročník nakladatelství Fraus

Nejnižší hodnota průměrné délky věty (V) 12,92 % byla naměřena u učebnice 6. ročníku, oproti tomu nejvyšší hodnota byla naměřena u učebnice 8. ročníku. Stejně pořadí jednotlivých ročníků učebnic zastupují také v oblasti průměrné délky větných úseků (U) a syntaktické obtížnosti textu (Ts). Dalším hodnotícím faktorem je sémantická obtížnost (Tp), přičemž nejvyšší hodnotu 14,08 % zaujímá učebnice 6. ročníku a hned poté učebnice 9. ročníku. Pokud poměříme hodnoty syntaktické (Ts) a sémantické (Tp) obtížnosti textu, zjistíme, že hodnoty sémantické obtížnosti textu (Tp) jsou vyšší, což také potvrzuje teorii J. Průchy, který tvrdí, že učebnice jsou celkově více zahlceny textem sémantickým. Procentuální zastoupení odborných pojmů při celkovém počtu slov (i) a při celkovém počtu pojmů (h) byly nejvyšší hodnoty

($i=10,63\%$, $h=32,73\%$) naměřeny u 6. ročníku. Naopak nejnižší hodnoty ($i=4,71\%$, $h=14,62\%$) koeficientu i a h se objevily u učebnic 8. ročníku. Hodnota celkové obtížnosti textu (T) má u zkoumaného vzorku vzrůstající charakter. U 7. a 6. ročníku se projevila v číslech $23,03\%$ a $23,00\%$. Celkově nejnáročnější text z celé řady učebnic občanské výchovy nakladatelství Fraus můžeme nalézt u učebnic 9. ročníku, což dokazuje, že náročnost textu vzrůstá podle schopnosti žáků.

Při měření hodnot koeficientů obtížnosti textu učebnic občanské výchovy nakladatelství Nová škola byly naměřeny údaje v *tabulce 5*.

Tabulka 5

Nová škola	Průměrná délka vět (V)	Průměrná délka větných úseků (U)	Syntaktická obtížnost (T_s)	Sémantická obtížnost (T_p)	Proporce nesoucích informací v celkovém počtu slov (i)	Proporce nesoucích informací v celkovém počtu pojmů (h)	Celková obtížnost textu (T)
6. ročník	12,16	6,46	7,85	20,40	9,57	23,85	28,25
7. ročník	13,13	6,92	9,08	17,86	8,76	19,77	26,94
8. ročník	13,42	6,58	8,83	15,51	8,82	26,70	23,34
9. ročník	15,36	7,20	11,05	18,36	11,19	30,70	29,41

Hodnoty jsou uvedeny v procentech

Hodnoty koeficientů obtížnosti textu učebnic občanské výchovy pro 6.–9. ročník nakladatelství Nová škola

Pokud se zaměříme na koeficient průměrné délky vět (V) jednotlivých ročníků, zjistíme, že hodnoty narůstaly podle výše jednotlivých ročníků. U učebnice 6. ročníku byla naměřena nejnižší hodnota

12,16 %, u 9. ročníku byla naměřena nejvyšší hodnota 15,36 %. Velmi podobný vývoj hodnot můžeme zaznamenat u koeficientu průměrné délky větných úseků (U), kde byla opět nejnižší hodnota naměřena u 6. ročníku (6,46 %), nejvyšší hodnota byla naměřena u 9. ročníku (7,20 %). Na základě těchto dvou naměřených údajů můžeme vyhodnotit syntaktickou obtížnost (Ts) učebnice, kde nejnižší hodnoty byly naměřeny u 6., následně u 8. ročníku, nejvyšší hodnota obtížnosti učebnice byla naměřena u 9. ročníku (11,05 %). Z naměřených údajů hodnot celkového počtu pojmů (P) lze získat sémantickou obtížnost textu (Tp). Nejnižší hodnota byla naměřena u 8. ročníku (15,51 %), naopak nejvyšší hodnoty byly naměřeny u učebnic pro 6. a 9. ročník. Při vzájemném hodnocení naměřených hodnot syntaktické obtížnosti textu (Ts) a sémantické obtížnosti textu (Tp) zjistíme, že hodnoty druhého koeficientu jsou vyšší, což nám opět potvrzuje teorii J. Průchy a M. Pluskala, že naměřené hodnoty sémantické obtížnosti textu (Tp) bývají zpravidla vyšší než hodnoty syntaktické obtížnosti textu (Ts). Výskyt odborných pojmů při celkovém počtu slov (i) má naměřenou nejnižší hodnotu u textu 7. ročníku (8,76 %), naopak nejvyšší hodnota se objevuje u 9. ročníku (11,19 %). Podobné hodnoty se vyskytují u koeficientů nesoucích odbornou informaci při celkovém počtu pojmů (h), ovšem s jiným podílem procent. Učebnice pro 7. ročník má nejnižší koeficient h 19,77 %, naopak nejvyšší koeficient h vykazuje 9. ročník s 30,70 %. Dalším velmi významným faktorem je hodnota celkové obtížnosti textu (T), přičemž nejnižší hodnota byla naměřena u učebnice 8. ročníku, nejvyšší hodnota byla naměřena u učebnice 9. ročníku.

Průměrné hodnoty koeficientů obtížnosti textu u zkoumaných učebnic obou nakladatelství porovnává *tabulka 6*.

Průměrné hodnoty koeficientů obtížnosti textu sledovaných učebnic

Při srovnávání hodnot průměrné délky vět (V) a průměrné délky větných úseků (U) vidíme, že rozdíl hodnot je vcelku minimální. Nakladatelství Fraus vykazuje u obou měřených hodnot o téměř 1 % vyšší hodnoty, což také ovlivnilo koeficient syntaktické obtížnosti textu (Ts)

učebnice. Nakladatelství Fraus má koeficient T_s o 1,81 % vyšší, než druhé sledované nakladatelství, Nová škola. Obrat však nastává při hodnocení sémantické obtížnosti textu (T_p) učebnice, kde byly vyšší hodnoty naměřeny u řady učebnic občanské výchovy nakladatelství Nová škola. Získalo 18,03%, učebnice řady nakladatelství Fraus 13,20 %. Hodnoty sémantické obtížnosti textu (T_p) učebnic byly v obou případech nižší než u syntaktické obtížnosti textu (T_s) učebnic, tudíž obě řady učebnic splňují zmíněné teorie J. Průchy o běžném poměru uvedených hodnot. Již při čtení jednotlivých úryvků učebnic bylo zřejmé, že větší hodnoty odborných výrazů budou naměřeny u nakladatelství Nová škola. To se také potvrdilo u následujících hodnot koeficientů nesoucích odbornou informaci při celkovém počtu slov (i) a při celkovém počtu pojmů (h). V obou případech byly vyšší hodnoty naměřeny u učebnic nakladatelství Nová škola. Celková obtížnost textu (T) se projevuje nižšími hodnotami u učebnic nakladatelství Fraus (23,96 %). Vyšší hodnotu koeficientu T zastává řada učebnic nakladatelství Nová škola (26,98 %). I v tomto případě nelze hovořit o nevhodnosti řad učebnic z pohledu hodnocení celkové obtížnosti textu. Řady učebnic zmíněných nakladatelství jsou z tohoto pohledu na velmi dobré úrovni, a poskytnou tak kvalitní oporu při práci během vyučovací hodiny.

Tabulka 6

Nakladatel	Průměrná délka vět (V)	Průměrná délka větných úseků (U)	Syntaktická obtížnost (T_s)	Sémantická obtížnost (T_p)	Proporce nesoucích informaci v celkovém počtu slov (i)	Proporce nesoucích informaci v celkovém počtu pojmů (h)	Celková obtížnost textu (T)
Fraus	14,77	7,65	11,01	13,20	6,82	21,28	23,96
Nová škola	13,51	6,79	9,20	18,03	9,58	25,25	26,98

Hodnoty jsou uvedeny v procentech

Závěr

Z výsledků analýzy lze odvodit, že vyšší hodnoty didaktické vybavenosti učebnice (86,10 %) byly naměřeny u nakladatelství Nová škola, oproti tomu druhá analýza, hodnocení komplexní míry obtížnosti textu, byla opačného rázu. U učebnic nakladatelství Fraus byl naměřen nižší koeficient (26,98 %) míry obtížnosti textu, čímž také symbolizuje menší náročnost. Naměřené hodnoty obou nakladatelství jsou si velmi podobné. Obecně lze však konstatovat, že lepší didaktická vybavenost učebnic občanské výchovy u zkoumaného vzorku učebnic byla naměřena u nakladatelství Nová škola a méně náročný text se vyskytuje u učebnic nakladatelství Fraus. Nicméně zpracování obou řad učebnic občanské výchovy zmíněných nakladatelství je na vysoké úrovni, a poskytují tak kvalitní materiál pro výuku občanské výchovy jak na základních školách, tak i na nižších stupních víceletých gymnázií.

Pokud bych měla z vlastního pohledu doporučit učebnice občanské výchovy zkoumaných nakladatelství, pak bych upřednostnila učebnice nakladatelství Nová škola. Text je sice mírně náročnější než u učebnic druhého nakladatelství, avšak jeví se mi jako více přehledný. Učebnice neobsahují spousty ilustrací a obrázků, které podle mého názoru, mohou upoutávat u žáků větší pozornost než samotný text.

Literatura:

- KNECHT, P., JANÍK, T. a kol. *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2008.
- KOL. AUTORŮ *Obsahová analýza učebnic pro základní školy – Závěrečná zpráva*. Praha: Člověk v tísni, o.p.s., 2002.
- LABISCHOVÁ, D., GRACOVÁ, B. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filosofická fakulta, 2008.
- MAŇÁK, J. *Nárys didaktiky*. Brno: Masarykova univerzita, 2003.
- MAŇÁK, J., KLAPKO, D. (ed.) *Učebnice pod lupou*. Brno: Paido, 2006.
- MAŇÁK, J., KNECHT, P. *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007.
- PRŮCHA, J. *Učebnice: Teorie a analýzy edukačního média: Příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998.
- SIKOROVÁ, Z. *Hodnocení a výběr učebnic v praxi*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2007.

- SIKOROVÁ, Z. *Učitel a učebnice: Užívání učebnic na 2. stupni základních škol*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2010.
- VYŠKOVSKÁ, Z. *Hodnocení didaktické vybavenosti učebnic občanské výchovy*. Ostrava: 2013. Diplomová práce. Ostravská univerzita v Ostravě. Vedoucí práce Denisa Labischová.
- WAHLA, A. *Strukturní složky učebnic geografie*. Praha: SPN, 1983.
- ZUJEV, D. D. *Ako tvoríť učebnice*. Bratislava: SPN, 1986.

Kontakt na autorku příspěvku:

Mgr. Zuzana Vyškovská
Katedra výchovy k občanství
Pedagogická fakulta
Ostravská univerzita
Fráni Šrámka 3
709 00 Ostrava – Mariánské Hory
e-mail: zuzana.vyskovska@gmail.com